

Это обстоятельство породило буквально лавину публикаций, отмеченных печатью безвкусной казенщины. Тем более ценно, что в книге Э. Соловей В. Стус предстает деканонизированным, извлеченным из кошмарного контекста будней, перенесенным в систему координат поэзии, не заангажированной тем или иным политическим строем, а только лишь личностью творца, который в своей трагической уязвимости не может не откликнуться на трубный глас эпохи.

Книга *Українська філософська лірика* – исследование этапное. С одной стороны, она подводит итоги многолетнего изучения поэтического явления. С другой, работа Э. Соловей служит стимулом для углубления дальнейших исследований философской лирики на украинской почве. Хочется верить, что этот „вызов” будет услышан.

Василий Костюк

LITTERARIA HUMANITAS V, ZAPAD A VYCHOD II, *TRADICE A SOUČASNOST* (Literární směry a žánry ve slovanských a západních literaturách jako reflexe stavu světa), Ustav slavistiky na filozofické fakultě Masarykovy univerzity, Brno 1998, s. 178.

Najnowszy brneński zbiór zawiera prace będące kontynuacją problematyki z wcześniejszego tomu III tej samej serii (recenzja: „Z.R.L”. t. XL), przyświeca mu więc podobne założenie metodologiczne. Wywodzi się ono z ducha strukturalnej semiotyki (dominującego współcześnie kierunku interpretacyjnego), koncentrują-

cej się wokół morfologii dzieła, ciągnącej ku hermeneutyce, ku temu co przedsiębiorali w swych badaniach Schleiermacher, Dilthey, Špet, Kerényi, Betti, Gadamer, Ricoeur i Foucault. W trzynastu rozprawach brneńskich slawistów i romanistów widoczny jest szeroki rozrzut materiału egzemplifikacyjnego (obejmującego utwory z IV, VI i IX wieku, wybraną literaturę renesansu, baroku i romantyzmu aż po pozycje dziewiętnasto i dwudziestowieczne), uwzględniającego rozmaite gatunki literackie (satyra menippejska, formy hagiograficzne, powieść, nowela), różnorodne literatury narodowe i rozmaite ujęcia komparatystyczne.

D. Bartonková (*Satira menippeae nell' opera di Giuliano L'Apostata*) przekonuje, wbrew sugestiom niektórych badaczy o związkach dzieła Juliana Apostaty z tradycją literatury rzymskiej – Warrona i Seneki, że twórczość rzymskiego cesarza jest jednak bliższa wpływom greckim. Autorka, odwołując się do pochodzenia menippeae (Menippos z Gadyry, Bion z Borystenu), do zwyczaju wciągania homeryckich wersów do prozy, zabiegu stanowiącego podstawę tzw. prosimetrum, dokonuje bardzo szczegółowych analiz syntaktycznych na rozmaitych fragmentach tekstów greckich, by w ten sposób wyrazić przekonanie o związkach satyry menippejskiej cesarza Juliana z prosimetrum u Lukiana z Samosaty.

D. Baránková skupia swą uwagę na (*Podoba hagiografického „nad” žanru ve II knize Dialogů Rehoře Velikeho*) tekstach hagiograficznych, ściślej na ich prototypie łańskim. Autorka przywołuje legendę *Żywot św. Benedykta*, zamieszczonej w II księdze *Dialogów* Grzegorza Wielkiego i dokonuje analizy formalnej i semiotycznej tego tekstu. Wynika z niej wniosek, że gatunek hagiograficzny jest ściśle zespolony z legendą, a także z opowiadaniem, nowelą, baśnią i że zawarty w nim bieg życia głównego bohatera oparty jest na schemacie biogra-

ficznym, składającym się z następujących elementów – origo; infantia, species, mores, virtutes; studia et opera; vita publica, vita privata; mors; supplementa. W hagiograficznej prezentacji życia silnie eksponuje się moment śmierci bohatera, zachowuje się natomiast rezerwę wobec jego świeckiej przeszłości i zazwyczaj nie informuje się o jego dzieciństwie.

M. Kopecký (*Putování jako vůdčí motiv literárního díla*) stwierdza na wstępie, że motyw wędrowania (pielgrzymowania), jak i błędzenia to prastary leitmotiv literacki sięgający Biblii (wędrowka narodu izraelskiego do Palestyny), Homera (tułaczka Odysa) i wydłużający się w europejskie średniowiecze i renesans aż po XVII i XVIII wiek. Z tej ostatniej fazy czasowej pochodzą teksty, na których koncentruje się autor rozprawy (1601 r. T. Mouřenin z Litomyśla, *Żywot i wędrowanie. O wielkim św. Krzysztofie*; 1623 r. J. A. Komenský, *Labirynt świata i raj serca*; 1680 i 1689 r. M. Vieri, *Matka Chrystusowa albo Dusza nabożna poszukująca swego miłego, Pana naszego Jezusa Chrysta oraz Chrystostaw albo Żywot Krystostawa księcia*; 1719 r. V. B. Jestřabský, *Różne wizje chłopka prostaczka*). Badacz, poprzez analizę porównawczą, obsługuje poszczególnych bohaterów, ich wędrowanie, cele do jakich dążą, by poprzez te elementy pokazać różnorodne tendencje baroku: chrześcijański spirytualizm wyrażający się w głębokiej wierze i w cnotliwym życiu, socjologiczne uwarunkowania pielgrzymujących postaci, wreszcie – możliwość odniesień do kondycji człowieka współczesnego.

Tekst J. Skutila (*Misijní práce ve střední Evropě podle Conversia Bagoariorum et Caratanorum v protikladu k slovanským pramenům 9. století*) nawiązuje do, pochodzących z IX w., źródeł pisanych poświęconych szerzeniu chrześcijaństwa przez irlandzko-szkockich, anglosaskich, a także włoskich misjonarzy na

terenie Bawarii, Karyntii, Czech, Moraw. Owe zachodnie misje przygotowały grunt dla wyrażania teologii i terminologii prawniczej w j. słowiańskim. Przyczyniły się do tego inicjatywy Cyryla i Metodego – ich działalność misyjna, wynalazek alfabetu (głagolica), tłumaczenie pisma św., wyjednywanie aprobaty papieża dla liturgii słowiańskiej.

I. Seidl (*Perarchismo, generi letterari in epoca moderna e letteratura centroeuropea [boema]*) próbuje dociec dlaczego Petrarka jako twórca nowożytnej liryki i poeta niezwykle popularny w okresie renesansu musiał długo czekać na rozpowszechnienie swej twórczości i przenikanie jej motywów do literatur środkowoeuropejskich (zwłaszcza czeskiej). Wprawdzie prasy intelektualistów wcześniej nawiązały do idei włoskiego humanizmu, jednak recepcja wybitnego poety stanęła jakby w pół drogi. Przyczyny, jak sugeruje I. Seidl, były różnorodne – ekonomiczne, społeczne, polityczne (ruch husycki). Jeszcze w XIX w. w ramach czeskiego odrodzenia narodowego interpretowano poezję Petrarki w sposób uproszczony. Dopiero na przełomie XIX i XX w., za sprawą J. Vrchlickiego, poezja ta w swym kształcie pełnowartościowym wkracza do tradycji czeskiej literatury.

J. Fryčer (*Remarques sur la poétique du roman français à l'époque romantique*) dowodzi, że niezwykle doceniana w rozwoju epiki rola powieści balzakowskiej czy walterscottowskiej jest niewystarczająca. Popularne we Francji badania, odnoszące gatunek powieściowy do realizmu bądź romantyzmu, usuwają w cień jeszcze jeden niedoceniony przez krytykę, a niezwykle interesujący nurt. W związku z tym Fryčer przywołuje w swych rozważaniach powieść *Mag* autorstwa A. Esquirosa. Francuski pisarz (1812-1876) jest postacią o bogatej osobowości i barwnym życiorysie. Człowiek o różnych obliczach, polityk i twórca, robiący karierę senator, znawca nauk ezoterycznych, al-

chemii, magnetyzmu, okultyzmu, uczeń i przyjaciel mistyków, utopista, demokrata, prowokator eklezjastów i policjantów. Jako literat – kreator scen nasyconych elementami satanistycznymi, budzących strach i grozę rodem z powieści gotyckiej, podejmujący polemikę z tradycyjnym modelem tego gatunku, przede wszystkim w zakresie kompozycji i na płaszczyźnie warstwy językowej. Protagonisci jego utworu – rzeźbiarz i poeta – wśród karkołomnych powikłań fabularnych, snują dyskusje o sztuce i literaturze, o związkach sztuki i życia. Polemiki te prowadzone zwykle w atmosferze artystycznego frenetyzmu, są jakby z założenia prowokujące i zmierzają najczęściej do demistyfikacji tradycyjnych wartości. Poeta opiewa nieistniejące powaby swej kochanki, a filozofujący mag dochodzi u kresu swego życia do przekonania, że zamiast metafizycznym rozmyślaniom, powinien się poświęcić miłości. Struktura *Maga* obfituje nadto w innowacje w zakresie stosowanych technik narracyjnych, w eksperymenty z kategorią czasoprzestrzeni, co sprawia, że zaprezentowana przez A. Esquiros'a forma gatunkowa potraktowana jest demistyfikująco, destruktywnie i parodiująco.

I. Pospíšil (*„Život protopopa Avvakuma” a Karamzinova „Dopisy ruského cestovatele” jako uzlové body ve vývoji ruského romanu*) poszukuje źródeł nowożytnej powieści rosyjskiej. Dostrzega je w pozaliterackim zjawisku sekularyzacji (procesie, który w Rosji nigdy nie osiągnął pełni) i wiąże z nimi dwa utwory o nadzwyczajnym znaczeniu. *Život protopopa Avvakuma* (1672-1675) to dzieło charakterystyczne dla swoiście rosyjskich gatunków prozaicznych, dzieło będące syntezą starocerkiewnej słowiańszczyzny i mówionej j. rosyjskiego. *Žywot* zbudowany na gruncie inwertowanej hagiografii, stanowi więc równocześnie jej odwrócenie, bowiem wątki kościelne przybierają tu kształt świecki, hagiografia staje się biografią, a ta może przeob-

razić się w formę dydaktycznego traktatu albo związać się z ideą chrześcijańskiej ascezy. Badacz przyrównuje strukturę tego utworu do „koloidalnego roztworu”, którego komponenty są jeszcze różnorodne i w istocie rozdzielne. W następstwie I. Pospíšil buduje tezę o tzw. nowej dychotomizacji *Žywota*, która wyraża się w antynomii rozpostartej między dwa style językowe narracji: związany z hagiografią styl wzniosły i inspirowany wpływami życia codziennego – styl potoczny. Zachodni model powieściowy wkracza natomiast do Rosji w XVIII w., a przykładem tego są *Listy rosyjskiego wędrowca* (1791) N. M. Karamzina. Autor zapisuje w nich swą podróż do Europy Zachodniej, fascynację wszechstronnie rozwijającą się Anglią, dostrzegając jednocześnie także jej blaski i cienie. Poza tym utwór jest także traktatem filozoficznym i literackim, zawiera bowiem wiele reminiscencji dotyczących kultury rokokowej, neoklasycznej i preromantycznej. Przede wszystkim jednak – od europejskiej wyprawy Karamzina rosyjska literatura zaczyna tracić swą zależność od gatunków religijnych i nawet od wzorów zachodnich. W swym dziele rosyjski autor manifestuje oryginalność, autonomię i rodzime wartości, a w sferze ideologii daje wyraz wsparciu dla procesu przekształcania się Rosji w wielkie światowe mocarstwo. To czyni Listy utworem o wielkim znaczeniu.

O motywach włoskiego renesansu w twórczości D. Mereżkowskiego (*Итальянское возрождение в творчестве Ц. Д. Мережковского*) pisze D. Kšicová, a o zależnościach między pisarstwem L. Andrejewa i F. Kafki – J. Dohnal (*Narušení komunikace mezi literárními postavami u Leonida Andrejeva a Franze Kafky*). Obie prace mieszczą się w formule studiów porównawczych. W rozważaniach Kšicowej Mereżkowski jawi się jako znakomity znawca włoskiego odrodzenia, zafascynowany potęgą twórczą

artystów i wysokimi walorami etycznymi ich dzieł. W tym duchu wskrzesza on w swej prozie postacie Leonarda da Vinci i Michała Anioła, których talenty zostały spożytkowane dla wielkich humanistycznych idei. Artyści ci stanowią zatem kontrast dla literackich bohaterów rosyjskiego modernizmu (przypadek Sołubowa, Briusowa). J. Dohnal porównuje dwa teksty ekspresjonistyczne – jeden o gubernatorze, który strzela do demonstrantów (L. Andrejewa) i drugi – o człowieku przemienionym w owada (F. Kafki). Wspólne dla warstwy zdarzeniowej obydwu utworów osłabienie więzi personalnej między postaciami J. Dohnal rozważa w różnych aspektach teoretycznych. Służy temu kontekst psychologiczny, pojęcie kodu werbalnego i niewerbalnego, kategorie przestrzeni i motywacji; one służą eksplikacji owych zaburzeń komunikacyjnych w fabularnej interakcji.

M. Mikulašek („Герметический Роман” и его мифический генус в литературах Востока и Запада “Доктор Живаго” Б. Пастернака и проза Р.М. Рилье и Г. Хессе) rozszerza bogatą już ramę kategorii, przy pomocy których określa się specyfikę gatunkową dzieła B. Pasternaka *Doktor Żywago* (powieść historyczna, epepeja, Bildungsroman, powieść filozoficzna, antyutopia, traktat, teodycea), o jeszcze jedno pojęcie. Poprzez pryzmat ujęć hermeneutycznych w *Doktorze Żywago* dostrzec można narracyjny archetyp tzw. „powieści hermetycznej” (powieści artykułującej hermetyczne treści), opartej na mitologicznym motywie „wędrującej duszy” (Seelewanderung) z nieodłączną przestrzenią drogi, synergicznym czynnikiem świata (kosmosu), po którym wędruje bohater-wygnaniec. Rozważania M. Mikulaška kumulują się w końcowych, komparatystycznych wnioskach, które ukazują duchowe podobieństwo strukturalne utworu B. Pasternaka oraz R. M. Rilkego i H. Hessego.

E. Lukavská przenosi swe rozważania na teren literatury bardzo przestrzennie odległej (*Función del mito en la novelística de Ernesto Sábato*). W trzech utworach argentyńskiego pisarza Autorka dostrzega różnorodne aspekty mitu. W pierwszym (Tunel, 1948) z nich, na bazie binarnych opozycji (dobro-zło, życie-śmierć) prezentuje imiona biblijnych bohaterów (Chrystus, Maria, Jan) konotujących schematy mitologicznych wydarzeń. W związku z drugim utworem (O bohaterach i grobach, 1961) opisuje elementy mitu inicjacyjnego (z jego fazami wędrówki, katabazy i katharsis). Natomiast w trzecim tekście odnajduje motywy gnostyczne i apokaliptyczne (Abaddon niszczyciel, 1974), a także problematykę ludzkiego losu poszerzoną o rozważania na temat literatury i literackiej twórczości.

Ze względu na aspekt genologiczny niezwykle ważne treści wnosi rozprawa H. Binowej (*Жанровые модификации новейшейрусской прозы*). W najnowszej prozie rosyjskiej (reprezentowanej przez bardzo liczne grono autorów – W. Astafiew, G. Władimir, W. Grossman. I. Zołotuski, M. Kuprajew, W. Makanin, O. Sjedakowa, M. Leonow, W. Zujew, M. Weller, A. Kim, S. Sokołow, A. Kurczatkin, A. Kabakow i inni), w obrębie jej form gatunkowych dokonują się bardzo ważne przemiany estetyczne. Procesowi rozpadu (albo deformacji) struktur tradycyjnych towarzyszy przenikanie wariantów kompozycyjnych, zapowiadających powstawanie nowych form. Z jednej strony klasyczna proza coraz częściej zbliża się ku filozofii w następstwie czego konstituuje się narracyjna forma eseistyczna, w której dyskurs autorski dominuje nad płaszczyzną zdarzeniową. Dadzą się jednak zauważyć inne tendencje. W wyniku zaburzeń w hierarchii dotychczasowych wartości kulturowych wynurzają się na powierzchnię tzw. gatunki „niskie” (marginalne), wciągające także we wzajemne układy gatunki literatury wysokiej. Zbli-

zenia te powodują najrozmaitsze kombinacje genologiczne-kontaminacje, formy hybrydyczne, „grę” gatunkami i stylami. Pozwalają na mieszanie tematów, fragmentów, epizodów, postaci, na łączenie elementów zaskakujących (zrastanie się motywów fantastycznych i detektywistycznych, oboczna obecność czarnego humoru, soc-artu, ufologii, myślenia klipowego, biologizmu, fantazji erotycznej, trillera seksualnego albo filologicznego itp.). Ta różnorodność sprawia trudności klasyfikacyjne, a także nazewnicze (S. Sokołow proponuje np. dla prozy przechodzącej w poezję termin *proezja*), i uniemożliwia lokację w tradycyjnym systemie rodzajowym. H. Binowá stwierdza w zakończeniu, że owe estetyczne stylizacje w nowej prozie rosyjskiej są jednak dziwne i przesadne.

Tom zamyka artykuł K. Lepilowej (*Рецензия и поэтическое сознание литературы*), która kieruje swą uwagę ku recepcji i refleksji literaturoznawczej jako zjawisku łączącym Wschód i Zachód (zwłaszcza w Pradze i Brnie). Powszechnie wiadomo, że uniwersytety w tych miastach były miejscem spotkań Niemców, Polaków, Słowaków, Rosjan - teoretyków i metodologów, którzy rozwijali swe teorie zarówno na zachodniej (fenomenologia, hermeneutyka - Husserl, Ingarden, Wellek) jak i na wschodniej (Bachtin, Wesołowski, formalści rosyjscy) oraz środkowoeuropejskiej (Praska Szkoła Strukturalna, J. Mukařovský, Uniwersytet Brneński) myśli naukowej, a jej podstawą była relacja - arte-fakt i przedmiot estetyczny oraz kontakt między autorem i czytelnikiem. Autorka dokonuje równocześnie systematyzacji owych kierunków, nie zapominając o zasługach środowisk najmłodszych. Wśród nich wymienia przedstawicieli szkoły nitrzańskiej (F. Miko, A. Popovič) oraz tartuskiej (J. Lotman).

Odnosi się wrażenie, że rozprawa K. Lepilowej ma także wymiar symboliczny,

ponieważ odnosi się do tej tradycji, która jest nadal kontynuowana przez współczesnych badaczy należących do „szkoły brneńskiej”.

Bogdan Pięczka

# LITERATURA. TEORIA.

## METODOLOGIA,

pod red. naukową D. Ulickiej, „Materiały do ćwiczeń. Seria szósta”, T. XLII, Wydawnictwo Dydaktyczne Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1998, s. 360

Zgodnie ze „Słowem wstępnym” D. Ulickiej, prezentowana książka zawiera omówienie najważniejszych dla XX w. koncepcji dzieła literackiego. Funkcję wprowadzającą dla poszczególnych ujęć teoretycznych i metodologicznych pełni rozdział pierwszy, w którym E. Kasperski rozważa problem fenomenologicznego statusu dzieła literackiego wobec jego konceptualizacji; autor podkreśla zarazem, że rozróżnienie dzieła i jego modelu poznawczego ma charakter względny, wynikający z kultury literackiej, filozoficznej i społecznej danego okresu. Rozdział drugi („Przełom antypozytywistyczny”), autorstwa D. Ulickiej, to wskazanie na najważniejsze dla nowoczesnych badań literaturoznawczych perspektywy, ukształtowane w opozycji do pozytywizmu: neoidealizm, fenomenologię i estetyzm. W kontekście przełomu mieści się też studium E. Czaplejewicza „Między formalizmem a neoidealizmem”, poświęcone B. M. Żyrmunskiemu, którego poglądy literaturoznawcze należy zdaniem E. Czaplejewicza rozpatrywać jako wyraz formalizmu neoidealistycznego, zatem paradygmatu odmiennego od dotychczasowych standaryzacji, uwikłanych w konteksty